

COMPARISON OF TEACHERS' OPINIONS ABOUT THE CURRENT AND DESIRED PRACTICE OF EDUCATIONAL EXCURSIONS

Katarina Anisijević

Faculty of Philosophy in Niš, Republic of Serbia, dk.anisijevic@filfak.ni.ac.rs

Abstract: Educational excursions are an organizational form of teaching that is carried out outside the school classroom and that, through its organizational form, provides an incentive for the education of students, as well as an attractive, inspiring and motivating environment for them. Students enjoy the privilege of free choice, research activities, free time, change of place of organizing classes and therefore gladly accept these types of learning. On the other hand, teachers take on great responsibility and invest a lot of time in preparing for the implementation of educational excursions, which raises the question of whether they share the intensity of motivation for their implementation with the students. The teacher takes on the role of creating conditions in which all the advantages of educational excursions will be used and which will enable students to enjoy their benefits. Effective organization of educational excursions in practice ensures the acquisition of functional and interdisciplinary knowledge, as well as the development of students' cognitive, practical and social skills. Given the above characteristics and values of educational excursions, in this paper we aim to point out the specifics of the current practice in this area. The main aim of the research was to identify the features of the existing practice of implementing educational excursions, but also to identify teachers' views on how this implementation should be carried out. Since the teacher figure during the implementation of educational excursions was highlighted as essential, the research sample consisted of 224 teachers from primary and secondary schools. Comparative data analysis revealed a discrepancy, whereby the inconsistency between the real and desired practice occurs when it comes to: the educational character of teaching excursions, the organization of excursions that encourages the development of specific skills, abilities and habits in students, as well as the connection between the content of educational excursions and the curriculum. The results of the research also raised the question of the educational nature of student excursions, i.e. the uncertainty of the respondents regarding the contribution of excursions to the educational tasks of teaching was determined. The subject area of the teacher influenced the difference in attitudes about the characteristics of the existing excursion implementation practice. In response to the results obtained, the importance of higher and quality pedagogical and didactic initial education was pointed out, which would enable teachers to put educational excursions into the function of encouraging optimal students' development.

Keywords: educational excursions, teachers, practice, teachers' teaching subject, pedagogical-didactic education.

КОМПАРАЦИЈА РЕФЛЕКСИЈА НАСТАВНИКА О ПОСТОЈЕЋОЈ И ПОЖЕЉНОЈ ПРАКСИ НАСТАВНИХ ЕКСКУРЗИЈА

Катарина Анисијевић

Филозофски факултет у Нишу, Република Србија, dk.anisijevic@filfak.ni.ac.rs

Апстракт: Наставне екскурзије подразумевају организациони облик наставе који се спроводи ван школске учионице и који својом организационом формом пружа подстицај за едукацију ученика, као и њима привлачно, инспиративно и мотивишуће окружење. Ученици уживају у привилегији слободног избора, истраживачких активности, слободног времена, промени места организовања наставе и зато радо прихватају овакве видове учења. Са друге стране, наставници преузимају велику одговорност и улажу доста времена у припрему за реализацију наставних екскурзија, због чега се отвара питање да ли са ученицима деле интензитет мотивисаности за њихово спровођење. Наставник преузима улогу да обезбеди услове у којима ће све предности наставних екскурзија искористити и којима ће се омогућити ученицима да уживају у њеним благодатима. Ефикасним организовањем наставних екскурзија у пракси обезбеђује се стицање функционалних и интердисциплинарних знања, као и развој сазнајних, практичних и социјалних вештина ученика. С обзиром на наведене карактеристике и вредности наставних екскурзија, у раду тежимо да укажемо на специфичности непосредне праксе у овој области. Основна тежња истраживања била је идентификација одлика постојеће праксе реализовања наставних екскурзија, али и идентификација ставова наставника о томе како би та реализација требало бити извршена. Будући да је фигура наставника током реализације наставних екскурзија истакнута као кључна, узорак истраживања чинило је 224 наставника основних и средњих школа. Компаративном анализом података утврђена је неусаглашеност, при чему се

несклад између реалне и пожељне праксе јавља када су у питању: образовни карактер наставних екскурзија, организација екскурзија којом се код ученика подстиче развој специфичних вештина, способности и навика, као и повезаност садржаја наставних екскурзија и наставног плана и програма. Резултатима истраживања отворено је и питање едукационог карактера ђачких екскурзија, односно утврђена је несигурност испитаника у односу на допринос екскурзија образовним задацима наставе. Предметна област наставника, утицала је на разлику у ставовима о карактеристикама постојеће праксе реализовања екскурзија. Као одговор на добијене резултате указано је на важност квалитетнијег педагошко-дидактичког иницијалног образовања којим ће се наставници оспособити да наставне екскурзије ставе у функцију подстицања оптималног развоја ученика.

Кључне речи: наставне екскурзије, наставници, пракса, предметна област наставника, педагошко-дидактичко образовање.

1. УВОД

Учионица је школски простор у коме учење има одређене границе и ограничења када је реч о разумевању реалног окружења и околине (Paspuel Mendoza, 2023). Измештање наставе ван наставне учионице и школске зграде омогућава ученицима другачији приступ учењу који подразумева стицање знања кроз активно учење и забаву (Milanović, 2022). Наставне екскурзије управо представљају специфичан вид васпитно-образовног рада којим се одређени предмети и садржаји проучавају у њиховој непосредној средини (Јовановић, 2022). Екскурзија се често посматра и као метод сазнавања и као облик теренске наставе због чега је незаобилазни сегмент наставних програма основних и средњих школа. Полазећи од етимологије термина који се везује за латинску реч „*excursio*”, што значи излет, кратак пут, путовање ради провода, данас се под овим појмом често подразумева путовање туристичке форме које се реализује да би се теоријски део васпитно-образовног рада остварио применом различитих дидактичких принципа, односно непосредним контактом са објектима, појавама и процесима у околини (Stanić-Jovanović, 2015 према Vujaklija, 1970; Romelić i Tomić, 1999). Оне представљају облик групног туристичког путовања који се спроводи у складу са задацима наставног плана и програма и организује на свим нивоима школовања. С обзиром на то да се њиховом реализацијом често остварују различити циљеви попут рекреације, забаве, упознавања културних и атрактивних објеката, али и стручно-научно сагледавање њихових значајних карактеристика, за њих ретко кажемо да су чисто наставне (Pavlović, 2015; Ćatić I Ćatić, 2018). Екскурзије омогућавају ученицима упознавање предмета и појава у природним условима, уз богатство утисака и материјала. Како се на екскурзијама користи више различитих комбинованих метода попут посматрања, демонстрације, објашњавања, практичног рада и сл., екскурзије не треба сматрати методом, већ обликом организације наставе (Миљатовић, 2016). Кроз хетерогеност примењених метода на наставним екскурзијама огледа се и њихова разнолика употреба и вишеструка функција.

Супротност традиционалном приступу наставе, која је темељна одлика наставних екскурзија јесте обезбеђивање услова да се дечија интересовања према спољашњем свету и природи која их окружује развијају као преовладавајући васпитни мотив. У складу са овом тенденцијом, наставне екскурзије се управо реализују у складу са интересовањима ученика. Познато је да се садржаји образовања не бирају тако да буду усмерени само на стицање знања, већ се тежи и стицању искустава кроз различите активности којима се развијају вештине, креативност, навике, као и адекватан однос према себи и свету који нас окружује. Наведени приступ садржајима образовања, усмереност ка акумулацији искустава и стицању трајних знања ученика (Abroghonova & Khudoiberdiyeva, 2022), повезаност ученика са природним и друштвеним окружењем, управо су суштинска обележја наставних екскурзија.

Наставне екскурзије су таква форма наставе која подстиче развој знања, искуствених слика и мисаоних концепата, односно форма која подстиче развој и интуитивног и логичног мишљења код ученика. Вредност екскурзија лежи у средини која омогућава непосредност доживљаја, развој сазнајног интереса и интелектуалне радозналости ученика. Ученик се са екскурзије враћа са осећајем да му одређено знање недостаје, на њој препознаје нове могућности и отвара нова питања у предметима које је изучавао (Greenebaum, 1915). Тако отворена питања код њега активирају сазнајни интерес и потребу да о појавама дозна више. Сходно наведеном, наставне екскурзије обухватају васпитно-образовни процес кроз који ученици стичу знања, навике и вештине, развијају јединствен однос са природом, сазнајни интерес и интринзички мотив за усвајање наставних садржаја.

Оне се организују у природном амбијенту и на тај начин стимулишу целовит и снажнији доживљај наставног садржаја кроз наставу, игру, дружење са вршњацима, опажање, упоређивање, мерење, описивање, закључивање, образлагање и учење о свету који их окружује (Остојић, 2016). Наведене аутентичне вредности и функције наставних екскурзија омогућиле су њихов убрзани развој и прошириле њихову

заступљеност. Данас се екскурзије често посматрају као авантуристичко-социјални и забавни догађаји, те се због упитног наставног карактера покрећу сумње у њихову образовну вредност. У последњих неколико година јачке екскурзије се чешће помињу у негативном него позитивном контексту, при чему негативној конотацији доприносе пре свега питања и проблеми њихове организације (Анђелковић, 2012). Овако отворене дилеме и развијене стрепње стручних сарадника и наставника о реализацији наставних екскурзија су значајно питање коме савремена педагогија тражи одговор. Осим теоријског и педагошко-дидактичког утемељивања према којима би били развијени стандарди наставних екскурзија, разрађени њени програми и планови, формулисане туристичке понуде, значајно је у васпитно-образовној пракси идентификовати разлоге ових стрепњи, несигурности и негативних конотација.

2. МАТЕРИЈАЛ И МЕТОД

Циљ истраживања јесте да се утврде карактеристике постојеће, односно пожељне праксе реализације наставних екскурзија и изврши компаративна анализа ставова наставника о овим питањима. Конкретизовани задаци истраживања су: (1) Утврдити ставове наставника о одликама постојеће праксе реализације наставних екскурзија; (2) Идентификовати ставове наставника о особеностима пожељне праксе реализације наставних екскурзија; (3) Извршити компаративну анализу сличности и разлика између постојеће и пожељне праксе наставних екскурзија.

У истраживању је учествовало 224 наставника разредне и предметне наставе основних и средњих школа, који су се међусобно разликовали према предметним областима.

Табела 1. Број испитаника у односу на предметну област наставника

Предметна област наставника		
	f	%
Техничко-технолошка област	12	5,4
Друштвено-језичка област	68	30,4
Природно-математичка област	51	22,8
Област уметности	11	4,9
Наставници разредне наставе	82	36,6
Укупно:	224	100,0

Извор: аутор истраживања

Највећи број наставника који су били учесници истраживања припадају категорији наставника разредне наставе (82 наставника, односно 36,6%), док је најмањи проценат наставника припадао области уметности (11 наставника, односно 4,9%) и техничко-технолошкој предметној области (12 наставника, односно 5,4%). У истраживању је учествовало и 68 наставника друштвено-језичке (30,4%) и 51 наставник природно-математичке предметне области (22,8%).

За прикупљање података коришћен је инструмент конструисан за потребе овог истраживања који је креиран у форми скале процене Ликертовог типа са пет алтернатива слагања. Подаци су прикупљени онлајн, коришћењем Google Forms платформе, а истраживање је спроведено у периоду од јула до септембра 2024. године на територији Републике Србије.

3. РЕЗУЛТАТИ

Са циљем да се испита однос између праксе реализовања наставних екскурзија и ставова наставника о томе како би требало да се та реализација врши, издвојено је по 6 подударних ајтема који су компаративно анализирани. Прикупљени подаци за ајтеме овог истраживачког задатака приказани су у Табели 2.

Табела 2. Ставови наставника о постојећој и пожељној пракси наставних екскурзија

Постојећа пракса реализовања наставних екскурзија			Пожељна пракса реализовања наставних екскурзија		
	M	SD		M	SD
Наставне екскурзије остварују образовне задатке наставе.	3,67	1,06	Наставне екскурзије би требало да остварују образовне задатке наставе.	4,37	0,82
На наставним екскурзијама се реализују наставни часови.	2,72	1,32	На наставним екскурзијама би требало да се реализују наставни часови.	3,19	1,39
Наставне екскурзије код ученика подстичу развој нових вештина и способности.	3,71	1,16	Наставне екскурзије би требало да код ученика подстакну развој нових вештина и способности.	4,42	0,82
Наставне екскурзије код ученика подстичу развој нових радних и школских навика.	3,28	1,29	Наставне екскурзије би требало да код ученика подстичу развој нових радних и школских навика.	4,16	1,05
На наставним екскурзијама врши се евалуација ученичког рада.	2,96	1,29	На наставним екскурзијама би требало да се врши евалуација ученичког рада.	3,62	1,24
Активности наставних екскурзија доприносе стицању знања по плану и програму наставе.	3,43	1,23	Активности наставних екскурзија би требало да допринесу стицању знања по плану и програму наставе.	4,09	0,98

Извор: аутор истраживања

Према тврдњама којима се утврђује препознавање организационих и педагошко-дидактичких карактеристика наставних екскурзија које се реализују у школама, наставници показују несигурност. Просечна вредност и стандардна девијација одговора испитаника за ајтем „Наставне екскурзије остварују образовне задатке наставе“ ($M=3,67$; $SD=1,06$) показују несигурност наставника према томе да ли наставне екскурзије задржавају свој образовни карактер. Међутим, наставници се значајно слажу да би наставне екскурзије ипак требало усмерити према образовним задацима ($M=4,37$; $SD=0,82$). На основу утврђених резултата уочава се да пракса одржавања наставних часова на наставним екскурзијама није тако честа појава. Такође, наставници се нити слажу, нити не слажу са тим да би наставни часови уопште требало да буду сегмент наставних екскурзија ($M=3,19$; $SD=1,39$). Анализом је утврђено да испитаници ретко препознају значај наставних екскурзија за развој нових вештина и способности, као и радних и школских навика ($M=3,71$; $SD=1,16$; $M=3,28$; $SD=1,29$). С друге стране, драстично веће вредности аритметичких средина ($M=4,42$; $SD=0,82$; $M=4,16$; $SD=1,05$) указују на то да наставници сматрају да би наставне екскурзије требало да буду тако организоване да код ученика подстакну развој наведених вештина, способности и навика. Испитаници се изјашњавају неутрално према учесталости евалуације ученичког рада ($M=2,91$; $SD=1,29$), при чему су поновно сигурнијег става да би та евалуација ипак требало да се редовно спроводи ($M=3,62$; $SD=1,24$). Несклад између реалне и пожељне праксе у рефлексима наставника јавља се и када је повезаност садржаја наставних екскурзија и наставног плана и програма у питању. Утврђени резултати ($M=3,43$; $SD=1,23$) указују на неопредељеност наставника по питању доприноса наставних екскурзија стицању знања у складу са наставним планом и програмом. Виши ниво сигурности и позитивнији став наставници везују за тврдњу да би у складу са наставним планом и програмом, наставне екскурзије требало да допринесу стицању знања код ученика ($M=4,09$; $SD=0,98$).

На основу анализе добијених података, потврђено је да између постојеће праксе и пожељних педагошко-дидактичких карактеристика наставних екскурзија постоји неусаглашеност. Издвојене тврдње које се односе на актуелну праксу наставних екскурзија, према ставовима наставника нису још увек конзистентне одлике екскурзија у школама. Са друге стране, испитаници изражавају став да би екскурзије требало ускладити са наведеним карактеристикама. Према ставовима наставника ова неусаглашеност је велика и као таква развија нове дилеме. Важно је испитати на који начин би наставници образовни карактер наставних екскурзија ојачали, као и због чега наставне часове не посматрају као један од тих начина. Истраживањем је утврђено да несклад постоји, али и даље остаје нерешено питање који су разлози оваквог несклада. Даља истраживања би могла испитати потенцијалне разлоге због којих постоји дисконтинуитет, као и могуће начине његовог превазилажења.

Табела 3. Ставови наставника о постојећој и пожељној пракси наставних екскурзија у односу на третирану варијаблу- предметна област наставника

Постојећа пракса реализовања екскурзија (према предметној области наставника)		
df	F	p
4	4,26	0,00
Пожељна пракса наставних екскурзија (у односу на предметну област наставника)		
df	F	p
4	1,43	0,39

Извор: аутор истраживања

Приказани резултати указују на статистички значајну разлику у ставовима испитаника о постојећој пракси наставних екскурзија у односу на предметну област којој припадају ($F=4,26$; $df=4$; $p=0,00$). У Табели 4. приказани су детаљнији резултати појединачних ајтема којима су обухваћене суштинске одлике актуелне примене наставних екскурзија.

Са друге стране, независна варијабла, предметна област наставника, не доприноси разликама у ставовима наставника о томе како би требало достићи циљеве наставних екскурзија. Одговори наставника су углавном хомогени, при чему су наставници међусобно усаглашених ставова о томе како би наставна екскурзија требало да буде обликована. Утврђени резултати су охрабрујући јер сведоче о томе да не постоје разлике међу наставницима када је реч о позитивној оријентацији према пожељној пракси наставних екскурзија.

Табела 4. Ставови наставника о одликама постојеће праксе наставних екскурзија (према предметној области)

Одлике постојеће праксе наставних екскурзија (према предметној области наставника)							
		N	M	SD	F	df	p
Наставне екскурзије остварују образовне задатке наставе.	Течничко-технолошка област	12	2,92	1,44	3,12	4	0,02
	Друштвено-језичка област	68	3,60	0,98			
	Природно- математичка област	51	3,53	1,12			
	Област уметности	11	3,73	1,10			
	Наставници разредне наставе	82	3,93	0,96			
На наставним екскурзијама се реализују наставни часови.	Течничко-технолошка област	12	2,33	1,15	5,89	4	0,01
	Друштвено-језичка област	68	2,43	1,16			
	Природно- математичка област	51	2,51	1,33			
	Област уметности	11	2,91	1,51			
	Наставници разредне наставе	82	3,12	1,36			
Наставне екскурзије код ученика подстичу развој нових вештина и способности.	Течничко-технолошка област	12	3,17	1,20	3,05	4	0,06
	Друштвено-језичка област	68	3,56	1,18			
	Природно- математичка област	51	3,59	1,17			
	Област уметности	11	3,73	1,49			
	Наставници разредне наставе	82	3,99	1,05			
Наставне екскурзије код ученика подстичу развој нових радних и школских навика.	Течничко-технолошка област	12	3,33	1,15	4,61	4	0,02
	Друштвено-језичка област	68	3,04	1,27			
	Природно- математичка област	51	3,00	1,26			
	Област уметности	11	3,45	1,37			
	Наставници разредне наставе	82	3,63	1,27			
На наставним екскурзијама врши се евалуација ученичког рада.	Течничко-технолошка област	12	2,83	1,19	6,64	4	0,00
	Друштвено-језичка област	68	2,73	1,22			
	Природно- математичка област	51	2,59	1,25			
	Област уметности	11	3,64	1,43			
	Наставници разредне наставе	82	3,30	1,28			
Активности наставних екскурзија доприносе стицању знања по плану и програму наставе.	Течничко-технолошка област	12	3,25	1,14	5,41	4	0,01
	Друштвено-језичка област	68	3,18	1,10			
	Природно- математичка област	51	3,16	1,29			
	Област уметности	11	3,45	1,63			
	Наставници разредне наставе	82	3,83	1,17			

Извор: аутор истраживања

Приказани резултати показују да постоји статистички значајна разлика у ставовима наставника различитих предметних области о остваривању образовног задатка на наставним екскурзијама. Утврђено је да остваривање овог задатка најмање препознају наставници техничко-технолошких области ($M=2,92$), док наставници разредне наставе изражавају значајно позитивније ставове о овом питању ($M=3,93$). Када је реч о реализацији наставних часова на наставним екскурзијама утврђено је да наставници техничко-технолошких, природно-математичких и друштвено-хуманистичких предметних области исказују негативније ставове ($M=2,33$; $M=2,43$; $M=2,51$) у односу на наставнике разредне наставе и области уметности, који су умеренији у сагледавању ових питања ($M=2,91$; $M=3,12$). Статистички значајна разлика утврђена је и у односу на тврдње које истичу значај екскурзија за развој радних и школских обавеза, остваривање евалуације ученичког рада и допринос стицању знања у складу са планом и програмом наставе ($p=0,02$; $p=0,00$; $p=0,01$; $p<0,05$). Највећи ниво слагања о овим питањима карактеристичан је за наставнике разредне наставе и наставнике области уметности, ($M=3,63$; $M=3,30$; $M=3,83$ односно $M=3,45$; $M=3,64$; $M=3,45$).

Резултати истраживања могу се повезати са налазима Муџиза и Лукаша (Munjiza i Lukaš, 2006) који истичу да педагошко-психолошка едукација наставника предметне наставе није задовољавајућа, те је упитна и њихова педагошко-психолошка компетентност за рад са младима. Супротно томе, наводе да је педагошко-психолошко образовање учитеља за рад у разредној настави по структури и обиму задовољавајуће. Потенцијални узрок добијених резултата у нашем истраживању могуће је потражити у различитости иницијалног образовања које стичу наставници различитих предметних области. Педагошки факултети за образовање наставника разредне наставе подразумевају изучавање низа дидактичких и методичких предмета. На тај начин учитељи стичу много више педагошко-дидактичких и организационих компетенција, које им олакшавају поступање у складу са стандардима за реализацију наставних екскурзија.

4. ДИСКУСИЈА

Резултатима истраживања потврђено је да постоји неусаглашеност између постојеће праксе реализације и пожељних начина спровођења наставних екскурзија. Несклад је идентификован у свим издвојеним карактеристикама наставних екскурзија, при чему се те карактеристике мање препознају у реалној него у пожељној пракси. Најближи скорови слагања везани за актуелну делатност екскурзија налазе се у скоровима учитеља и наставника области уметности. Овакви резултати изазивају сумњу у педагошко-дидактичку оспособљеност наставника одговарајућих предметних области, чиме се отвара захтев за њихово квалитетније методичко образовање. Сprovedеним истраживањем утврђено је да су разлике у иницијалном образовању наставника разредне и предметне наставе утицале на постојање статистички значајних разлика у ставовима о тренутним начинима реализовања наставних екскурзија.

Вулетић и Анђелковић (Vuletić I Anđelković, 2024) указују својим истраживањем на то да пун педагошки потенцијал наставних екскурзија није још увек остварен, и да иако наставници и ученици имају позитивне ставове према утицајима екскурзија, свесни су постојања њихових недостатака. Сагласно са наведеним, истраживањем је потврђен оптимистички став према дидактичким вредностима наставних екскурзија, али не и схватање да реална пракса наставних екскурзија доприноси њиховом остварењу.

5. ЗАКЉУЧАК

Утврђена неусаглашеност између реалности наставних екскурзија и перципираних пожељних одлика, упућује на нужност адекватне педагошке и дидактичко-методичке интервенције у овој области. Приказани резултати истраживања упућују на важност увођења педагошко-дидактичких предмета на свим факултетима који потенцијално образују будуће наставнике. Наставници који би прошли кроз овако организовану обуку били би спремни да пажљиво планирају екскурзије и учествују у логистичкој расподели њених елемената. Наставници би се упознали са педагошко-дидактичким вредностима наставних екскурзија и знали би којим методама би могли да их остваре. Били би, даље, упознати са начинима како да буду посвећени својој улози и дужностима, као и да боље разумеју учење у различитим окружењима. Због тога је важно отворити питање педагошке едукације наставника и њихове спремности за доследно и квалитетно реализовање наставних екскурзија. По узору на сродна истраживања, значајно би било у евалуацију наставних екскурзија укључити све њихове актере, као и да се осим анкетања, подаци прикупе компаративном анализом и евалуацијом формулисаних планова и реализованих програма наставних екскурзија.

ЛИТЕРАТУРА

Abrorkhonova, K., & Khudoyberdiyeva, S. (2022). Organization of excursions in primary school classes. In *International Scientific and Current Research Conferences*, 139-143.

- Анђелковић, С. (2012). Теоријска полазишта реализације ђачких екскурзија. *Зборник Института за педагошка истраживања*, vol, 44, 385-401.
- Ćatić, R., & Ćatić, V. (2018). Екскурзије у настави моје околине. *Evropska revija*, 61.
- Greenebaum, C. (1915). Excursions. *Francis W. Parker School Yearbook*, 4, 47-55.
- Јовановић, М. (2022). *Основи дидактике*. Ниш: Филозофски факултет.
- Milanovic, N. M. (2022). Attitudes of Parents of Lower Primary Grades Children towards School Excursions. *Romanian Review of Geographical Education*, 11(1), 41-50.
- Миљатовић, Д. (2016). Екскурзија као вид васпитно-образовног рада у школи. *Бијељински методички часопис*, Vol. 3, 157-166.
- Munjiza, E., & Lukaš, M. (2006). Pedagoško-psihološko osposobljavanje učitelja u visokoškolskim ustanovama. *Odgojne znanosti*, 8(2 (12)), 361-383.
- Остојић, Н. (2016). *Ефекти екскурзије ученика основне школе као облик образовно-рекреативних и туристичких кретања у Војводини* (Doctoral dissertation, University of Novi Sad (Serbia)).
- Paspuel Mendoza, V. J. (2023). *La excursión como estrategia didáctica para el aprendizaje de ciencias naturales en los estudiantes de cuarto grado en la Unidad Educativa Víctor Manuel Peñaherrera, periodo 2022-2023*. [Tesis de pregrado, Universidad Técnica del Norte].
- Pavlović, S. (2015). Cultural tourism at school. *International journal applicative papers VOL 11/3*, 38.
- Romelić, J. & Tomić, P. (1999). Problem usaglašavanja organizacionih i didaktičkih normi nastavnih eкскурзија i poslovne politike putničkih agencija. *Turizam – časopis Instituta za geografiju*, Novi Sad.
- Stanić Jovanović, S. (2015). Edukativna uloga eкскурzionog turizma. *Turističko poslovanje*, (15), 125-133.
- Vuletic, J., & Andelković, S. (2024). Pupils' Perception of the Educational Role of Excursions in Geography teaching. *Metodička teorija i praksa*, 27(2).